

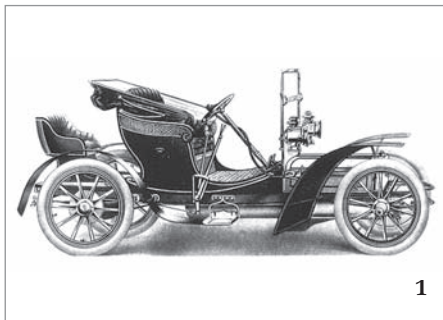
Nepostradatelný spojovník

V prvním čísle letošní Živy je třeba splnit prosincový slib a dokončit příspěvek o pomlčce a spojovníku. Prostor tentokrát obsadí spojovník – jeho užití při zápisu barev pomocí složených přídatných jmen a v odborných výrazech typu gama-záření a gamaglobulin.

Složená přídatná jména, a to jak ta, která píšeme se spojovníkem, tak zapisovaná jako jedno slovo, byla probrána v příspěvku Zemědělsko-lesní krajina s hlinitopísčitou půdou aneb O složených přídatných jménech (Živa 2014, 4: LXXXIV). Byl v něm věnován prostor i zápisu barev a barevných odstínů. A právě k této oblasti je potřebné doplnění a nové vysvětlení.

V r. 2019 bylo totiž ve druhém, rozšířeném vydání Akademické příručky českého jazyka (APČJ, Academia, Praha 2019) a rovněž v kapitole Složená přídatná jména v Internetové jazykové příručce (IJP, <http://prirucka.ujc.cas.cz/?id=140>) zveřejněno upravené doporučení, které by mělo zápis barev usnadnit. Podle původního způsobu uvedeného v Pravidlech českého pravopisu (Academia 1993, případně Fortuna 1999) a také v jazykovém koutku v Živě bylo nutné uvědomit si, zda určitá kombinace barev může tvořit barevný odstín, či nikoli. Kombinace, které nemohou tvořit barevný odstín, se psala vždy dohromady, např. černobílá fotografie, červenomodrobílá vlajka. Jestliže mohla tvořit barevný odstín, pak se tento odstín zapsal jako jedno slovo (žlutozelený nátěr) a dvě samostatné barvy se zapsaly se spojovníkem (žluto-zelený pruhovaný svetr). Užití tohoto pravidla v praxi však bylo poměrně často doprovázeno nejistou, které barvy spolu vytvářejí barevný odstín, a které ne: „Mohu o podzimním listí nebo pomeranči říct, že jsou žlutočervené, nebo takový barevný odstín vlastně neexistuje, protože smícháním červené a žluté vzniká oranžová, tudíž vlastně slovo žlutočervená neznamená odstín, ale dvě samostatné barvy?“ Je docela zajímavé sledovat, jak rozsáhlé a bouřlivé diskuze nutnost popsat slovy barevný odstín vyvolává a jak každý z nás vnímá situaci jinak.

Současné zdroje poučení (APČJ a IJP) proto doporučují neřešit, zda může určitá kombinace barev vytvářet odstín, a psát mezi částmi složeného přídatného jména označujícího barvy spojovník vždy tehdy, jestliže označujeme samostatné (oddělené) barvy, např. žluto-zelené (pruhované) tričko, žluto-červený (puntikovaný) šátek, červeno-modro-bílá vlajka, červeno-hnědý (kostkovaný) kabát. Z tradičních důvodů zůstává výjimkou slovo černobílý. Popisujeme-li barevný odstín tvořený kombinací barev, píšeme složky složeného přídatného jména dohromady bez spojovníku, např. žlutozelený/zelenožlutý, modrozelený/zelenomodrý, hnědočervený/červeno-hnědý. Prostor pro diskuzi a porovnávání toho, jak rozdílné barvy vnímáme, se nabízí i tady. Ve slovnících bývá uvedeno, že

1 Pomlčka, nebo spojovník? Dokonalost v maličkostech – rolls-royce Legalimit. Ilustrace z katalogu firmy Rolls-Royce z počátku 20. století. Převzato z Wikimedia Commons, v souladu s podmínkami použití

např. modrozelený znamená zelený do modra a žlutozelený je zelený do žluta. Dominantní je tedy barva uvedená jako druhá v pořadí. Mnozí lidé to ale vnímají obráceně – základ tvoří barva uvedená na prvním místě, druhá vyjadřuje zabarvení, nádech. Modrozelená je tedy pro ně více modrá než zelená a žlutozelená je blíže žluté než zelené. Případné hádky, jestli jsou bílorůžové květy jabloně spíše bílé, nebo růžové, řeší elegantně popis uvedený v novém Akademickém slovníku současné češtiny (www.slovnikestiny.cz): bílorůžový je růžový s odstínem do bíla nebo bílý s odstínem do růžova.

Další doplňující pravidla se nezměnila. Barvu můžeme popsat i volným spojením příslovců a přídatného jména. Takové výrazy píšeme zvlášť, např. šeríkově fialová, stříbrně šedá, banánově žlutá. Zvlášť i dohromady je možné psát spojení se složkou tmavě, světle, bledě, např. tmavě modrý i tmavěmodrý, světle žlutý i světležlutý, bledě zelený i bledězelený. Pokud však první složka nekončí na -ě, ale na -o, pak píšeme slovo jen dohromady: tmavomodrý, bledožlutý.

Spojovník používáme také v různých kódech (např. ISBN 978-80-200-2146-5); podobně jako podtržítka se uplatňuje v internetových adresách (ujc.avcr.cz/internetova-jazykova-prirucka); v chemickém názvosloví (2-deoxy-D-glukóza, 1-fenyl-2,3-dimetyl-4-isopropylamino-5-pyrazol) nebo při zápisu proměnných číselných hodnot (n-tá odmocnina, n-tý člen posloupnosti, uspořádaná n-tice). Naopak bychom ho neměli užívat pro kombinovaný zápis slov typu osmijamkové hřiště, pětistupňový mráz či tříprocentní sleva. Psát 8-mi-jamkový, 5-ti-stupňový, 3-procentní není správné, náležitý zápis je dohromady: 8jamkový, 5stupňový, 3procentní, případně 3%.

Spojovníkem jsou spojeny také části některých přejatých slov a zeměpisných jmen: ping-pong, agar-agar, beri-beri, středisko drop-in, pes čau-čau, rolls-royce, zen-buddhismus, sci-fi, e-mail, e-learning, e-shop, Ču-mu-lang-ma, Čcheng-tu. Mnohá

mají již ustálenou grafickou podobu, ale značné množství výrazů, a to i těch, které nejsou v češtině žádnými „nováčky“ a jsou i frekventované, lze zapsat několika způsoby: on-line i online, wi-fi i wifi.

Značné kolísání sledujeme především v odborném názvosloví u pojmenování tvořených plnovýznamovým slovem (např. vitamín, záření, faktor, diverzita) a komponentem, kterým bývá písmeno (řecké) abecedy, někdy vyjádřené slovně: C, A, α /alfa, β /beta, γ /gama apod. Takové slovnědruhové nevyhraněné komponenty mohou být chápány jako neshodné přívlasky (faktor Rh, částice beta; tento způsob pojetí se před několika desetiletími doporučoval jako základní, dnes nebývá častý), tak i jako adjektivní přívlasky (Rh faktor, beta částice), tak i jako první, určující složka složeného slova (Rh-faktor, beta-částice). V praxi se setkáváme s trojím způsobem psaní: vitamín C / C vitamín / C-vitamín; záření α / α záření / α -záření. Poslední z možností se v uplynulých desetiletích prosadila nejvýrazněji. Spojovník obě složky těsně spojuje a zároveň naznačuje jistou samostatnost první složky. Pokud není užito písmeno, ale celé slovo, objevuje se ještě i další způsob zápisu, a to psaní dohromady. Podíváme-li se třeba na výrazy s komponentem α /alfa, nalezneme v odborné literatuře např.: α -částice / alfa-částice / alfa částice / alfačástice. Není bohužel možné odhadnout, která z podob bude v určitém prostředí nejfrekventovanější, proto vidáme obvykle psáno α -záření, alfa-buňky \times alfa rytmus, alfa frakce \times alfareceptor, alfalipoprotein, alfavirus, alfanumerické znaky. Obdobný příklad neustálenosti najdeme i v oblasti uměleckých směrů: pop-art se nejčastěji píše se spojovníkem, zatímco land art zvlášť a videoart dohromady.

Přestože je tato nejednotnost a rozmanitost z uživatelského a praktického hlediska nepříjemná a přináší nemalé problémy např. při redakční práci, nezbývá, než přijmout, že mnohé (odborné) výrazy nemají jednoznačně ustálenou grafickou podobu a že je proto třeba být tolerantní i ke způsobu zápisu, který sami nepreferujeme.

V r. 1985 František Daneš v příspěvku věnovaném této problematice napsal: „Je jistě pravda, že tři různé mluvnické formy pojmenování pro jeden a týž pojem je tak trochu zbytečný a nežádoucí ‚přepych‘. Bohužel se mu však asi nelze v přítomné situaci češtiny vyhnout (nechceme-li, aby naše kodifikace byla neoprávněně zjednodušující, v rozporu s živými tendencemi jazykového úzu). Jazyk typu češtiny, s bohatě rozvinutým flektivním tvaroslovím, jen s jistými potížemi vstřebává výrazy povahy reflektivní, jak je v hojné míře přináší dnešní mezinárodní názvosloví (popř. jak je v jeho duchu přitváříme sami)“.

Závěrem už jen krátká typografická poučka (kterou čtenáři viděli aplikovanou v předchozím jazykovém sloupcu). Pokud se spojovník objeví na konci řádku a neznačuje dělení, opakuje se na začátku řádku dalšího. Pomlčku neopakujeme, ponecháváme ji na konci řádku nebo ji nahrazujeme slovním vyjádřením.

Seznam použité a doporučené literatury uvádíme na webové stránce Živy.